

Звенигородська Ю.В.

аспірант, Харківська державна академія
дизайну і мистецтв

ТРАДИЦІЇ ХУДОЖНЬО- ПРОМИСЛОВОЇ ОСВІТИ В ХАРКОВІ

Анотація. У статті розглядається питання про етапи становлення і розвитку Харківської школи дизайну, показано її роль у формуванні ґрунтовної професійної освіти. Висвітлено деякі педагогічні принципи, що сприяли становленню художньо-промислової школи в регіоні.

Ключові слова: дизайн, Харківська школа дизайну, художньо-промислова школа, М. Раєвська-Іванова, В. Єрмілов.

Аннотация. Звенигородская Ю.В. Традиции художественно-промышленного образования в Харькове. В статье рассматривается вопрос об этапах становления и развития Харьковской школы дизайна, показана ее роль в формировании основательного профессионального образования. Отражены некоторые педагогические принципы, которые способствовали становлению художественно-промышленной школы в регионе.

Ключевые слова: дизайн, Харьковская школа дизайна, художественно-промышленная школа, М. Раевская-Иванова, В. Ермилов.

Annotation. Zvenigorodska Y.V. Traditions of artistically-industrial education are in Kharkov. In the article a question is examined about the stages of becoming and development of Kharkov school of design, her role is shown in forming of sound trade education. Some pedagogical principles that assisted becoming of artistically-industrial school in a region are reflected.

Key words: design, Kharkov school of design, artistically-industrial school, M. Raevska-Ivanova, V. Ermilov.

Постановка проблеми. На початку XXI століття в освітній сфері України помітне місце посідає дизайн, про що свідчить швидке зростання фахівців цієї галузі. Вузи різних спрямувань, відкрили цей профіль, не маючи професійної бази, що викликало зниження рівня академічної підготовки. Тому необхідно звернутись до традиції художньо-промислової школи Харкова, яка заснована на базі художнього, а не технічного чи педагогічного вищого навчального закладу, комплексно розглянувши особливості, та етапи її розвитку.

Аналізуючи останні дослідження і публікації, особливо слід відзначити дисертаційне дослідження Л. Соколук [11], де присвячено розділ художньо-промислової школи М. Раєвської-Іванової, висвітлено еволюцію Харківської художньої школи у другій половині XIX століття. Серед робіт, присвячених харківській школі дизайну, особливе місце посідає колективна праця «Харьковская школа дизайна. Опыт подготовки дизайнеров в ХХПИ» [15], де автори описують історію та умови становлення школи, її історичну платформу. Отже, існуюча джерельна база (Л. Соколук [10,12,13,14], В. Даниленко [5,6,7,8], О. Бойчук [1,2], С. Вергунов [4], О. Васіна [3]) свідчить про зростаючу зацікавленість мистецтвознавців та дизайнерів у підвищенні якості навчання в освітянському процесі, удосконаленню методик професійної художньо-промислової освіти у вищих навчальних закладах України.

Мета даної статті полягає у висвітленні етапів становлення і розвитку художньо-промислової школи Харкова.

Результати роботи. В умовах розвитку промисловості на Півдні Росії (до складу якої входила Україна), з'явилася необхідність створення наукового і навчального центру для обслуговування цієї нової виробничої бази [8]. Разом з цим формувалась художньо-промислова освіта, фундамент якої утворили два навчальних заклади: Харківський технологічний інститут та школа малювання Марії Дмитрівни Раєвської-Іванової. Ці заклади були першими в Україні з погляду на їх дизайнерський нахил [6].

Харківський технологічний інститут (нині Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») розпочав свою працю в 1885 році. І був єдиним навчальним закладом країни, де викладачі найсерйознішим чином відносились до проблем естетичності технічних об'єктів, тим самим заклавши базу для становлення інженерного дизайну в регіоні [8]. Першим директором інституту був В. Кирпичов, його науковий інтерес стосувався сфери теоретичної механіки, зокрема галузі машинобудування. Він закликав майбутніх інженерів враховувати при проектуванні естетичність форми машини. В. Кирпичов, казав – «...Считаю художественную сторону крайне важной почти для всех отраслей техники. Инженеры обязаны заботиться о красоте своих сооружений, а поэтому они должны получать и художественное образование» [8,с.14].

Поряд з талановитим інженером В. Кирпичовим працював професор прикладної механіки Я. Столя-

Надійшла до редакції 29.11.2011

ров, який розумів красу техніки та спонукав інженерів розвивати «то чувство, которое побуждает инженера внешнее выражение его творческой воли приводит в гармонию с целью, материалом и окружающей обстановкой создаваемого объекта». Та слушно зауважив, що потрібно пам'ятати, «...что истинный конструктор, независимо от специальности, есть художник...» [8, с.16].

На початку ХХ століття викладачі Харківського технологічного інституту, приділяли багато уваги художній підготовці інженерів. Тому на першому курсі машинобудівельних спеціальностей було введено дисципліну рисунок, навчальна програма якої передбачала замальовки з натури олівцем, а зразками слугували архітектурні форми античності та доби Відродження. Також, на першому та другому курсі викладалися архітектура, лінійна перспектива, теорія тіней, архітектурне й технічне креслення. На третьому курсі дисципліна «Архітектурне проектування», де кожен студент на основі теоретичних знань і практичних навиків, повинен був виконати проект двох кам'яних будинків [8, с.16]. Отже, майбутні інженери отримували освіту, яка містила в собі елементи дизайнерської підготовки.

Поряд з технологічним інститутом, важливим осередком художньо-промислової освіти стала приватна школа малювання, заснована в 1869 році з ініціативи Марії Дмитрівни Раєвської-Іванової. Її школа у 60-ті роки ХІХ століття стала однією з перших ланок в тогочасному ланцюгу навчальних закладів з художньо-промисловим нахилом, після Строгановського училища в Москві і училища Штигилиця в Петербурзі [12].

Художня школа М. Д. Раєвської-Іванової була загальнодоступною, в ній навчалися діти з малозабезпечених сімей, які звільнялись від оплати. Таким чином, школа надавала первинну підготовку багатьом майбутнім художникам і сприяла поширенню художньої освіти в масах, «...школа должна быть рассадником художественного образования в самом широком смысле этого слова: из дилетантов образуются серьезные любители искусства, а где нет любителей, там не может быть и художников» [7, с.7]. Безкоштовне навчання несприятливо позначилось на матеріальній базі школи, яка на той час не мала державних субсидій.

Художниця поставилась відповідально до питання, якою повинна бути сучасна школа. М. Раєвська-Іванова звернулась до європейського досвіду, прагнучи зрозуміти той напрям в її організації, який був викликаний потребами часу, вона відвідала художньо-технічні школи Франції і Німеччині, які досягли певного успіху. В результаті сучасна школа була зорієнтована, як учбовий заклад, який містить в собі художню і технічну базу [11, с.74]. Завдяки отриманому закордонному досвіду М. Раєвська-Іванова в своїй школі відкрила вечірні класи технічного рисунку, де ремісники, у вільний час від роботи отримували знання, які давали змогу покращити свої ремесла і зробити їх більш вигідними для себе. Художниця вважала, що «...едва ли найдется такое ремесло, где бы оно (рисование) оказалось лишним» [12, с.8].

Навчальний процес школи Раєвської-Іванової, багато в чому визначався контингентом учнів та потребою міста в художніх кадрах з конкретної спеціальності. Для школи характерні наступні типи учнів: 1) майбутні ремісники, 2) учні, які прагнули вступити до Академії мистецтв, 3) учні, які готувались до вступу в вищі технічні учбові заклади, 4) дилетанти, із яких утворювались любителі мистецтва [11, с.80]. Такий різноманітний склад учнів вимагав від школи бути джерелом художньої освіти в широкому сенсі.

Головним предметом, який викладався в школі був – рисунок з натури. Він розглядався як основа образотворчого мистецтва для художників всіх спеціальностей. Для зображення предмета, недостатньо лише зовнішнього спостереження тому, що кожен предмет, кожна форма має визначену закономірність побудови. Пройшовши школу малювання з натури, художник отримує знання і навички, які дозволяють працювати професійно. Важливо, що принципова позиція, зайнята школою М. Раєвської-Іванової у відношенні до навчального рисунку, як першооснови художньої освіти сприяла складанню міцних реалістичних позицій [11].

Марія Раєвська-Іванова вважала, що неможливо навчити малювати без вміння аналізувати форму. Учень котрий навчиться бачити і розуміти особливості конструкції форми, зможе усвідомлено будувати зображення на площині, а не механічно копіювати натуру. Художниця у питанні, щодо рисунка з натури, близька до поглядів І. Крамського і П. Чистякова. «Рисовать – это рассуждать...» – любив казати П. Чистяков своїм учням [12, с.13]. «Ни одна линия не должна проводиться без сознательного к ней отношения» – писала з цього приводу М. Раєвська-Іванова [12, с.13].

Окрім рисунка, який був головним предметом, в школі вивчали креслення, опановували живопис, вивчали історію мистецтв, займалися ліпленням, використовуючи натуральні замальовки квітів і рослин, робили зразки стилізованого орнаменту, які в наслідок широкое застосування в архітектурно-декоративній пластиці модерну. Успішну діяльність школи забезпечували художники-викладачі: М. Раєвська-Іванова, живописці Д. Безперчий, П. Крюков, М. Пестріков, П. Левченко, М. Беркос, М. Уваров, К. Пінеєв, архітектор Г. Штох, скульптори Ф. Наталі, І. Якобс і інші. В 1889 році програма школи збагатилась уроками з історії мистецтв і стилів, які викладали архітектор О. Бекетов, професора А. Деревицький, А. Стоянов. Для ведення курсу «Креслення частин машини» запрошувались викладачі з технологічного інституту, які будували навчальний процес на основі робочої програми, що діяла в ньому [15].

Своєрідність роботи з орнаментом в художній школі Раєвської-Іванової полягало в тому, що навчання проводилось на базі переробки національних українських орнаментів «Малороссия имеет свои самостоятельные художественные мотивы, – писала Раевская-Иванова. Ее вышивки, ткани, гончарные изделия заслуживают не менее внимания, чем ее песни. Собранные и сохраненные, они, увеличивая собою

сокровищницю національного мистецтва, послужат к дальнейшему развитию нашей художественной промышленности» [15, с.10].

Учні перш ніж приступити до малювання орнаментів, повинні були ознайомитись з їх видами, зробити вербальний розбір, надати композиційний аналіз схеми орнаменту, виділяючи основні і другорядні елементи, вказуючи напрям головних ліній і так далі. Такий метод усвідомленого малювання орнаментальних візерунків, давав змогу розвинути в учнях художній смак, бачення форми залежно від змісту, симетрії, пропорційності, що формувало знання основних принципів композиції, також цей принцип розвивав творчі здібності учнів [12, с.13].

Завдяки особистим дослідженням з орнаментики М. Раєвська-Іванова мала змогу пропонувати учням із певної системи елементів скласти задану кількість варіантів, тобто учнів навчили мислити таким чином, що компоненти можуть бути однакові, але з них можливо скласти велику кількість варіантів. В підсумку в учнях формувалось поняття про багатоваріантність композицій на базі типових елементів. Сьогодні такий метод називається – комбінаторика формоутворення [12].

Для зображення об'ємної форми студентів потрібен аналітичний підхід, вивчення якого розпочиналось з простих за конструкцією предметів і закінчувався малюванням голови і фігури людини. В школі Раєвської-Іванової навчання об'ємній формі будувалось на конструктивному принципі. «Слепое ис-кание» з боку студента було недопустимим [11, с.15]. Для розвитку у студентів об'ємного бачення, почуття форми в школі було введено предмет ліплення, який був допоміжним по відношенню до рисунка.

Також, викликають інтерес інші виховні методи, до яких зверталась М. Раєвська-Іванова. Так, бажання формувати в учнях почуття професіоналізму та відповідальності за свою працю, вона для цього використовувала конкурси, виставки в школі, продаж учбових робіт. Різноманіття форм виховання використовувалось з розрахунком посилення ефективності процесу навчання.

У самий підйом своєї діяльності школа перенесла тяжкий удар – через хворобу М. Раєвської-Іванової в кінці 1894 року її прийшлося зачинити [9]. Тільки у вересні наступного року школа відновлюється в новому статусі, повністю за кошти міста, що призвело до втрати художньо-промислового нахилу, поступово проходив процес перекаліфікації на підготовку художників станкового мистецтва.

Необхідно відмітити, що окрім Харківського технологічного інституту і художньої школи М. Д. Раєвської-Іванової існували ще декілька приватних шкіл і студій, зокрема декоративно-малювальна школа в якій закладалися принципи навчання основам проектно-художньої культури.

Так, із зміною профілю школи М. Д. Раєвської-Іванової, потреба Харкова в художньо-промисловій освіті не відпала. Відповіддю на цю потребу було відкриття декоративно-художньої школи ім. М. Борадаєвського в 1898 році міським Товариством поширення в народі письменності, який очолив ви-

пускник Празької художньо-промислової академії Л. Тракал. Це була художньо-ремісничка учбова майстерня, в якій вивчали історію і теорію декоративного мистецтва. Початкову художню освіту отримали Б. Косарев, Т. Цапок, П. Супонін, В. Єрмілов та інші. 3 березня 1909 року Л. Тракал став завідувати цією школою і одночасно відкрив свою студію [14].

Навчальний заклад Л. Тракала з 1908 року став майстернею декоративного розпису, де навчались майбутні спеціалісти малярно-декоративної справи. В майстерні, крім спеціальної підготовки (настінний розпис), вихованці протягом чотирьох років отримували ґрунтовну загально художню підготовку, вивчаючи рисунок, креслення, ліплення й декоративний живопис. Як і в школі М. Д. Раєвської-Іванової, тут зберігалось ставлення до рисунка з природи як до основи професійної підготовки [14].

Також, особлива увага приділялась орнаменту як основі прикладного мистецтва. Учні знайомились з ним всебічно, теоретично і практично, малювали, ліпили, створювали, починаючи з найпростіших візерунків і закінчували складними орнаментальними композиціями. Тут багато в чому допомагав досвід школи Раєвської-Іванової, зокрема її практика створення орнаментів на основі вивчення оточуючої природи.

У деяких досягненнях майстерня Л. Тракала пішла далі школи Раєвської-Іванової, більш міцним став зв'язок з практикою, обов'язковою стала робота учнів в літку на будівництві під керівництвом самого директора. Л. Тракал показав себе як енергійний і вимогливий керівник. Вже на третьому році роботи майстерня добре зарекомендувала себе на академічному конкурсі і отримала схвальний відгук, з боку інспектора О. Бенуа, який відвідав у Харкові цей навчальний заклад [14].

У 1914 році успішна діяльність майстерні перервалася у зв'язку з початком воєнних дій, а її керівник Л. Тракал у 1918 році повернувся до Чехословаччини. Хоч за кількістю підготовлених фахівців майстерня поступалась перед школою Раєвської-Іванової, вона зробила певний внесок у розвиток художньо-промислової освіти та декоративного мистецтва в Україні.

Згодом у художньому технікумі під впливом ідей промисловості пробивались паростки нового мистецтва. Завдяки педагогічним принципам В.Єрмілова – дизайнера.

Свої новаторські ідеї В. Єрмілов втілював як у творчій, так і в педагогічній діяльності, де закладав основи майбутньої дизайнерської освіти. В. Єрмілов розпочав педагогічну діяльність у графічній майстерні Харківського художнього технікуму, де під його керівництвом учні вирішували завдання дизайнерського характеру [13, с.42]. Основний принцип педагога – формувати речі своїми руками, а не прикрашати їх. Форма повинна бути функціональною, а перехід до нових технічних параметрів використовує новий спосіб формоутворення. Спираючись на принцип раціонального відбору виразних засобів, експериментуючи з деревиною, склом, металом та іншими поверхнями, художник досягає динамізму композиційних рішень [13].

Таблиця 1.

Традиції художньо-промислової освіти в Харкові

Періодизація	Назва учбового закладу	Вплив художньо-промислових традицій на формування Харківської школи дизайну
Кінець XIX-го століття	Харківський практичний технологічний інститут	<ul style="list-style-type: none"> • Закладення основ інженерного дизайну в регіоні; • Вивчення дисципліни «Технічне креслення»; • Художня-графічна підготовка, яка впроваджувалась у виробництво промислових виробів.
1869 – 1896 роки	Харківська художня школа М.Д.Раєвської-Іванової	<ul style="list-style-type: none"> • Малюнок з натури, як першооснова; • Використання аналітичного підходу при зображенні об'ємної форми (від простих предметів до малюнка голови і фігури людини); • Принцип планомірного розвитку навиків (малюнок голови або фігури розпочинався із частин обличчя, фігури); • Складання композиційних схем українського національного орнаменту, принцип комбінаторики; • Вивчення місцевих і регіональних традицій, паростки дизайнерської біоніки; • Розвиток об'ємного бачення за рахунок дисципліни «Скульптура»; • Вивчення дисципліни «Пластична анатомія»; • Формування малих академічних груп (7+2), індивідуальний підхід педагога; • Виставки і конкурси в школі М. Д. Раєвської-Іванової, основа виставкової діяльності.
1898– 1914 роки	Художньо-реміснична учбова майстерня декоративного розпису (Л. Тракал)	<ul style="list-style-type: none"> • Педагогічна система побудована на базі учбової програми школи М. Д. Раєвської-Іванової; • Підкріплення теоретичного курсу виробничою практикою; • В майстерні навчався В. Єрмілов і його найближчий соратник Б. Косарев.

Дослідниця Л. Соколюк, слушно зауважує, що розв'язання художньо-педагогічних проблем, особливо схоже з ВХУТЕМАСом й Баухаузом, яку демонструє графічна майстерня, очолювана з 1922 року В. Єрміловим. В них розв'язується чимало завдань з формоутворення «передача статичної й динаміки, просторова рівновага, пропорціонування, складання композицій з плоских і об'ємних фігур, комбінаторика, ритм, кольорова гармонія» [13, с. 133].

Новатор художник-педагог В. Єрмілов, спрямовував свої пошуки на вивільнення мистецтва від чисто зображувальної функції, які були чужими його колегам, та викликали негативну реакцію до відкрито уїдливого глузувань. Навіть учні В. Єрмілова, які були виховані на методи соціалістичного реалізму, не сприймали всерйоз і відверто «глузували» над ним.

Значення В. Єрмілова, як засновника промислового дизайну в Україні не обмежується запровадженням нової методики викладання, яка мала схожість з системою навчання у ВХУТЕМАСі й Баухаузі. Сьогодні його педагогічні методи продовжують опановувати у фаховій освіті та професійній практиці харківських дизайнерів. Практичні і теоретичні розробки покладено в основу українського дизайну.

Висновок. Викладений матеріал в статті про основні тенденції розвитку художньо-промислової освіти в Харкові кінця XIX – початку XX століття свідчить, що традиції, які наслідує Харківська школа дизайну, закладені школою М.Д. Раєвської-Іванової та Харківським технологічним інститутом, дали поштовх до розвитку дизайну на базі серйозної академічної художньої школи в регіоні.

Основні педагогічні принципи і методичні застави школи М. Д. Раєвської-Іванової в Харкові у другій половині XIX століття, яка мала художньо-промисловий напрям, а саме: рисунок з натури як основа мистецької діяльності будь-якої спеціалізації, введення курсу скульптури як допоміжного по відношенню до рисунку для розвитку об'ємного бачення, принципи комбінаторики, вивчення рослинного світу як паростки сучасної дизайнерської біоніки, мотивації та інше стали фундаментом для подальшого втілення ідей союзу мистецтва і техніки в системі мистецького навчання в регіоні.

Зазначено, що завдяки педагогічній діяльності професорів В. Кирпичова та Я. Столярова майбутні інженери Харківського технологічного інституту отримували освіту, яка містила в собі елементи дизайнерської підготовки.

Закладені Раєвською-Івановою ідеї промислового мистецтва в Харкові у першій третині XX століття знайшли продовження в діяльності художньо-промислової майстерні декоративного живопису, очолюваної випускником Празької художньо-промислової академії Л. Тракалом та у створеному в 1921 році на правах вузу Харківського художнього технікуму, де з'явилися паростки нового професійного мислення, спрямованого на «оформлення речей». Це найбільше виразилось в педагогічній діяльності В. Єрмілова, завдяки його творчому методу в розкритті універсальних можливостей матеріалу

і виявлення закономірностей пластично-образного трактування форми через експеримент в натюрморті та композиції.

Школа М. Д. Раєвської-Іванової та педагогічна праця В. Єрмілова в Харківському художньому технікумі заклали традиції, які наслідує Харківська школа дизайну, що є єдиною в Україні, яка створена на базі художньої школи з фундаментальними академічними традиціями, що і відрізняє її від започаткованих шкіл сьогодні.

Література:

1. Бойчук А. Дизайнерское образование: выбор приоритетов в условиях материальной культуры [Текст]: / А. Бойчук // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х., 2002. – № 6. – С. 3-6.
2. Бойчук А. ХХПИ: поиски своей методики [Текст]: / А. Бойчук // Техническая эстетика. – 1987. – № 12. – С. 1-4.
3. Васіна О. Національний чинник як складова дизайну Харківського регіону першої третини XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв. / О. Васіна. – Х., 2006. – 20 с.
4. Вергунов С. Дизайн Украины: аспекты становления и развития [Текст]: / С. Вергунов // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х., 2009. – № 2. – С. 18-31.
5. Даниленко В. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури [Текст + образотворчий матеріал]: Монографія / В. Даниленко. – Х: Колорит, 2005. – 244 с.
6. Даниленко В. Корені Харківської школи дизайну [Тези доповіді]: / В. Даниленко // Всеукраїнська науково-методична конференція «Становлення, розвиток і сучасні проблеми вищої художньої та художньо-промислової освіти в Україні». – Х., ХХІІІ, 1996. – С. 9-11.
7. Даниленко В. Третья в России [Текст]: / В. Даниленко // Техническая эстетика. – 1987. – № 12. – С. 1-4.
8. Даниленко В. ХТИ. Становление традиций инженерного дизайна [Текст]: / В. Даниленко // Техническая эстетика. – 1988. – № 12. – С. 14-16.
9. Немцова В. Изобразительное искусство Харьковщины [Текст]: Монография / В. Немцова. – Х.: Регион-информ, 2004. – 144 с.
10. Соколюк Л. Біля витоків українського дизайну [Текст]: / Л. Соколюк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х., 2006. – № 12. – С. 116-124.
11. Соколюк Л. К истории художественной жизни Харькова эволюция Харьковской художественной школы во второй половине XVIII – начале XX в.: Дисс. ... канд. искусствед. – Х., 1986. – 192 с.
12. Соколюк Л. О некоторых методических принципах Харьковской художественно-промышленной школы М. Д. Раевской-Ивановой [Текст]: / Л. Соколюк // Декоративно-прикладное и монументальное искусство (Межвузовский сборник научных трудов). – М., 1984. – С. 6-27.
13. Соколюк Л. Становлення графічного дизайну в Харкові в 1920-ті рр. (Майстерня В.Д. Єрмілова) [Текст]: / Л. Соколюк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х., 2006. – № 11. – С. 130-140.
14. Соколюк Л. Художньо-промислова освіта в Харкові в кінці XIX – на початку XX ст. [Тези доповіді]: / Л. Соколюк // Всеукраїнська науково-методична конференція «Становлення, розвиток і сучасні проблеми вищої художньої та художньо-промислової освіти в Україні». – Х., ХХІІІ, 1996. – С. 23-25.
15. Харьковская школа дизайна. Опыт подготовки дизайнеров в ХПИ: Методические материалы [Текст]: Монография / сост. А. Бойчук, В. Даниленко, А. Устинов. – М., 1992. – 116 с.